

Tipleştirmenin İmkân ve Sınırlılıkları Bağlamında Yaşlanma Fenomeni ve Yaşlılık Söylemleri

Sedat Doğan¹ 

Öz

Bu makale tipleştirmenin imkân ve sınırlılıkları açısından verili bir yaşlılık söyleminin yaşlanma fenomenini ne düzeyde kapsayabileceği sorununa odaklanmaktadır. Metodolojik bir inşa olarak tipleştirme bir mefhumu kavramlar aracılığıyla düşünmenin yoludur ve toplumsal dilin yapısı gereği zorunludur. Bu dilsel yapı içinde fenomenen söyleme geçiş, tip kavramların üretildiği ve yeniden üretildiği bir faaliyet olarak tipleştirme sayesinde mümkün olur. Makale fenomen ile söylem arasında anlamsal bir açıklık bulunduğunu ve bir yorum olarak tipleştirmenin bu açıklığı kapatan işlevini vurguluyor. Makalede, dilin yapısı gereği zorunlu olan tipleştirme sırasında, kavramların doğası gereği, açıklığı gideren belirli bir tip kavramın alternatifler aleyhine öne çıktığı ve fenomeni belirli bir söyleme doğru sıkıştırdığı varsayılmaktadır. Tip kavramların nesnelleşmesi zamanla fenomen ile söylemi eşitler ve gerek gündelik konuşmada gerekse bilimsel araştırmada açık ya da örtük, bilinçli ya da bilinçsiz kavram deneyim üzerinde belirleyici bir güce erişir. Yaşlanma ve yaşlılık ile ilgili olarak bu durum bütünüyle tekil bir deneyim olan yaşlanmanın, özellikle kronolojik ve biyolojik yaşlılık söylemlerine sıkışmasıyla ortaya çıkar. Makalenin amacı tipleştirmenin imkân ve sınırlılıkları açısından tekilliği törpülemeyen bir araştırma pratiğinin olanağını sorgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Deneyim • Yaşlanma fenomeni • Yaşlılık tipolojileri • Yaşlılık söylemi • Tipleştirme

The Phenomenon of Aging and Discourses on Old Age in the Context of Typification and Stereotypes

Abstract

This article focuses on the problem of the extent to which a given discourse on old age can encompass the phenomenon of aging in terms of the possibilities and limits of typification. The transition from phenomenon to discourse is made possible within this linguistic structure through typification as an activity in which type concepts are produced and reproduced. This article emphasizes the existence of a semantic gap between phenomenon and discourse and how typification functions as an interpretation to close this gap. The article argues that during typification, which is obligatory due to the nature of language, a particular type of concept that can close the above-mentioned gap comes to the fore at the expense of other alternatives and compresses the phenomenon towards a particular discourse. In the case of aging and old age, this situation occurs when aging, which is a completely singular experience, is squeezed into discourses on chronological and biological old age. The aim of the article is to question the possibility of a research practice that does not erase singularity in terms of the possibilities and limits of typification.

Keywords: Experience • the phenomenon of aging • Aging typologies • Aging discourse • Typification

¹ Sorumlu yazar: Sedat Doğan (Doç. Dr.), Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kırklareli Türkiye. E-posta: sedatdogan@klu.edu.tr ORCID: 0000-0002-0095-7836

Atfı: Doğan, S. (2024). Tipleştirmenin imkân ve sınırlılıkları bağlamında yaşlanma fenomeni ve yaşlılık söylemleri. *Senectus*, 2(2), 135-152. <https://doi.org/10.26650/senectus.2024.2.2.0031>

Extended Abstract

This article examines the relationship between the phenomenon of aging and discourses on aging through the possibilities and limitations of typification as a methodological activity. The research question is based on the extent to which a particular discourse on aging can encompass the phenomenon of aging. By demonstrating the semantic gap between the triad of phenomenon-concept-discourse, the article addresses how discourses on aging that have been ideologically, politically, or scientifically constructed or reproduced can restrict the phenomenon of aging.

The article argues the phenomenon of aging to be multidimensional and able to appear differently from different perspectives. For example, while chronological aging can be viewed as a loss of functionality, it may also be interpreted as mastery in terms of social memory or as wisdom in a moral or religious context. This diversity shows aging to not only be a biological process but also a phenomenon that is manifested through social and cultural codes. Therefore, discourses on aging compress this phenomenon into specific meanings through type concepts.

While the article emphasizes how typification is necessary even for everyday language and important for making sense of the phenomenon of aging, it also warns against the possibility that typification limits the diversity of the phenomenon. The article argues typification to play an important role not only in scientific research but also in everyday linguistic practices. The phenomenon is conceptualized in everyday life through different typifications of aging that are shaped by socially accepted norms and values. The article also argues these typifications to often have an ideological and political background and therefore to perhaps be incomplete or inaccurate representations of the phenomenon of aging, with a similar structure applying to scientific discourses.

For example, the literature on gerontology often treats aging as a demographic issue, and the discourse attempts to explain aging only in numerical and measurable terms. However, aging is a process each individual experiences differently, and many of these experiences may not find a place in such discourses. In this case, the problem is related to the function of the typification mechanism as a methodological construction. A discourse represents a phenomenon by means of concepts. However, these representations are often incomplete, because concepts tend to have generalizing and simplifying properties. For example, while the process of aging can be associated with the concept of decrepitude, it can also be expressed by the concept of wisdom. This contrast shows how limited the discourses on aging can be.

The two main mediators of typification are temporality and individuality. This article emphasizes how aging can lead to temporally and individually different experiences, making the process of typification a challenging task. For example, in the context of temporality, aging can be viewed as both a physical and mental decline. However, this

discourse is only valid if one thinks of aging as the entry into the official age of retirement (e.g., at age 65). However, aging is a complex lifelong process. Individuality makes this process even more complex because each person experiences aging differently according to their own physical and mental capacities. Of course, discourses on mind-body dualism also come into play here. From a physicalist point of view, which reduces the individual to the body, aging means a physical collapse and, of course, a collapse of mental capacities. From an idealistic point of view, however, one can argue that the soul, mind, or consciousness matures with age relatively independently of what happens to the body.

Aging is not just an individual process; it is also a social phenomenon. The article discusses how relations of power, wealth, and authority shape the aging process and how older people are socially positioned in this process. Modern societies often socially exclude the elderly due to their loss of productivity, resulting in a widespread phenomenon called agism. This is also a consequence of the importance capitalist societies place on productivity. Therefore, the real opposition is not between youth, which capitalism considers risky and vulnerable, and old age, which capitalism considers dysfunctional. Nevertheless, the elderly who are dysfunctional in terms of both consumption and production have the most disadvantaged position in these social dynamics compared to other age categories, and this situation is also manifested in the discourses on old age. A research practice that is indifferent to critical conceptual studies (regardless of the intentions of the researchers) risks reproducing this position of the elderly, even if it produces content that ostensibly contributes to social policies.

The article concludes with some examples of the discourses that have addressed the phenomenon of aging in different periods and cultures in order to test the issues and types listed. In this context, one example each from the mythological, philosophical, and scientific discourses will suffice. In ancient Greek mythology, aging is generally treated as a negative process and projection of social and political problems. The philosophical discourses of Plato and Cicero viewed aging as a process that brings wisdom and as something to be endured or praised. The scientific discourse of Aristotle, who personally viewed old age negatively, viewed it at best as a potential for moral wisdom, basing this on the distinction between epistemology and ethics.

These observations also reveal the dualism of age-friendly tradition and agist modernity in the literature to be meaningless. This article argues for a more critical and multidimensional approach to the phenomenon of aging, as this critical approach can improve the quality of studies on aging and help one better understand the social position of older people.

Tipleştirmenin İmkân ve Sınırlılıkları Bağlamında Yaşlanma Fenomeni ve Yaşlılık Söylemleri

Bir düşünce deneyi olarak, bireylerin maksimum yaşam süresinin, örneğin 40 yılı geçmediği bir toplumla tanıştığımızı varsayalım. Şimdi güncel yaşlılık çalışmalarını birikimimizi belirleyen baskın yaklaşımlar, kavramlar, kategoriler veya tipleştirmelerimiz aracılığıyla bu toplumda yaşlanma fenomenini araştırmak isteyelim. En iyi senaryoda demografi yönünden yaşlanma konusundaki tüm güncel birikimimiz işlevsiz kalabilir.¹ Bu türden düşünce deneyleri olguyu tasvir etmez, fakat olgunun ve mümkün tasvirlerinin olumsuzluğunu hatırlatır.

Düşünce deneylerinin verili durumun muhkem konumunu sarsan bu işlevi, eleştirel bir inceleme için tetikleyici olabilir. Bu minvalde makalenin araştırma sorusu şudur: Verili bir yaşlılık söylemi, yaşlanma fenomenini tüketebilir mi? Yaşlanma fenomeni ifadesini, yaşlanma mefhumunun görünümünü içeren bir olasılıklar evrenine atıfta bulunarak kullanıyoruz; yani olanaklı tekil deneyimler yönünden yaşlanmanın olası tezahürlerini anlıyoruz.² Yaşlılık söylemi ifadesiyle ise yaş, yaşlı, yaşlılık, yaşlanma gibi fenomenler konusunda tip kavramlar aracılığıyla gevşek veya sıkı organize edilmiş bir argümantasyonu kastediyoruz.³ Dolayısıyla sorun, fenomen-kavram-söylem üçlüsü arasındaki *açıklık* ya da *mütakabiliyet* ile ilgilidir.

Şu hâlde araştırma sorusu belirli bir yaşlılık söylemine içkin bulunan yaşlanma kavramının yaşlanma fenomenini ne düzeyde kapsadığı ile ilgilidir. Bir nesneye baktığınız yön değiştikçe olası görünüşlerinden yalnızca birini elde etmemize benzer şekilde, yaşlanma, farklı bakış açılarından (yön) farklı görünüşlerle (yüz) tezahür eder. Bu sorunun tip kavramların doğasıyla ilgili olduğu düşünülebilir (Özlem, 2017, s. 73, 74, 80, 92, 124); çünkü söylem fenomen ile değil, onları temsil eden kavramlarla doğrudan temas halindedir. Bilinçli ve açık bir teori içinde süreç, fenomenen söyleme geçişi mümkün kılan tipleştirmeyle, yani basitçe fenomeni temsil eden tip kavramların metodolojik inşasıyla gerçekleşir ki toplumsal dilin yapısı nedeniyle başka bir yol görünmemektedir.⁴

Varsayımımıza göre bir yaşlılık söylemi, tip kavramlarla kurgulanmış bir argüman olarak yapısı gereği, yaşlanmayı belirli bir yönden görünen yüzüyle sınırlamakla

1 Böylesi deneyler, örneğin toplumsal dilin yapısıyla ilgili varsayımların farklılaştırılması gibi, sayıca arttırılabilir ve her birinde kültürel ve entelektüel sabitelerimizle ilgili kayıplarla karşılaşırız. Dil örneği için, tözcü ya da ilişkisel bir ontolojiyle tutarlı diller arasındaki fark şaşırtıcı olabilir ve sosyal bilim anlayışlarını ayırt edebilir (Elias, 2016, s. 104 vd.).

2 Fenomen kavramını sözlük anlamı üzerinden basitçe “görünüm/görünüş” şeklindeki kullanıyoruz. Görünüş-gerçeklik ayrımı bağlamında ortaya çıkan daha teknik kullanımları için bkz. (Smith, 2013).

3 Yapısalcı ve postyapısalcı teorilerle gündeme gelen ve Foucault'nun yaygınlaştırdığı kabul edilen söylem kavramı kültür, ideoloji ve dil bağlamında ele alınmıştır (Sawyer, 2002, s. 438 ve 448).

4 Genel bir örnek olarak, sosyolojinin iki alternatif kuruluşunu gerçekleştiren Weber ve Durkheim bir ve aynı olguyu bu tip bir metodolojik inşa içinde farklı çıktılarla incelemişlerdir (Jensen, 2018).

maluldür. Örneğin, “yaşlılık”, kronolojik-demografik yönden iş hayatının sonlandığı emeklilik yaşıyla gelen “işlevsizlik” olarak görünürken; biyolojik yönden genetik ve çevresel faktörlerin etkileşimiyle fizyolojik, anatomik, metabolik sistemin çöküşüyle gelen “düşkünlük”, toplumsal hafıza ve kültür yönünden “ustalık”, ahlaki veya dini yetkinlik yönünden “bilgelik”, vb. olarak görünür.⁵ Yani deneyimin çeşitliliği genelleyici tip kavramlar altında kurulan bir söylemde törpülenmiş olabilir. Örneğin gerontoloji literatürü açısından yaş ve sağlık ile ilgili genel eğilimleri yansıtan hâkim yaşlılık söylemi eleştiri alır ki bu aynı zamanda yaşlanmayı demografik bakış açısına daraltan tipleştirmenin eleştirisi sayılabilir (Korkmaz & Yazıcı, 2014).

Varsayımımızın aksine araştırma sorusu iki gerekçeyle olumlu yanıtlanabilir. Birincisi, örneğin, nesnellik ve ölçülebilirlik konusundaki olumlu tutum nedeniyle, “yaşlanma fenomeni” ve “yaşlılık söylemi” arasında bir *açıklık* yerine *mütekabiliyet* öngören tanımların savunulmasıdır. İkinci gerekçe, gündelik veya bilimsel düzeyde, “yaşlanma fenomeni” ile “yaşlılık söylemi” kavramları arasındaki *açıklık* konusunda olumlu veya olumsuz görüş beyan etmeksizin soruna kayıtsız kalınmasıdır. Bu durumda, araştırmacının niyetinden ve araştırmacının gerçek bir sosyal sorunun çözümüne yaptığı katkıdan bütünüyle bağımsız olarak, araştırma açısından işlevsiz kavramlar elenir ve fenomenin belirli bir söyleme doğru bükülmesi kaçınılmaz görünür. Bunun örneğini genellikle sosyal politikalar bağlamında gündeme gelen, “yaşlı nüfus oranındaki artış” ile “yaşlı nüfusun dezavantajlı yaşam koşulları” gibi acil pratik sorunların çözümüne odaklanan çalışmalarda, özellikle nicel araştırma pratiği içinde buluruz ki Türkiye’de büyük yekûnu bu çalışmalar oluşturur.⁶

Bu arka plana dayanarak makalenin amacı, tipleştirmenin imkân ve sınırlılıkları dahilinde, “yaşlanma fenomeni” ile “yaşlılık söylemi” arasında *açıklık* bulunduğunu göstermek suretiyle, fenomenin verili bir söyleme daraltılmasındaki sorunlara işaret etmektir. Bu amaçla iki bölümden oluşan makalede (i) metateorik-felsefi bir zemin etüdü yoluyla yaşlanma fenomeninin olası görünümelerini belirlemeye, (ii) bu görünümelerin kavramsal temsil durumlarını görmek üzere tipleştirmenin doğasını betimleyerek bir yaşlılık söyleminin nasıl kurulduğunu örneklerle göstermeye çalışacağız.

Tipleştirmeler: Literatür ve Yaşlanmanın Görünümleri

1970’lerden bugüne sosyal bilimcilerin konuya yoğun ilgi gösterdiği ve yaşlılık araştırmalarının dünya genelinde resmî kurumlar, sivil toplum örgütleri ve akademik çalışmalar kapsamında artmakta olduğu söylenebilir. Türkiye’de ise özellikle son 20 yıldan bu yana yaşlılık çalışmaları kapsamında konuya olan ilgi artmaktadır. Bu ilgiye

5 Genel olarak yaşlanma teorileri için bk. (Duben, 2018).

6 Türkiye’de 2000’li yıllar itibarıyla artan yaşlılık çalışmalarında, lisansüstü tezler içinde nicel çalışma oranı yaklaşık %85’tir (Alaydın, 2019).

rağmen, nicel araştırmalar karşısında karma ve nitel araştırmalar gibi kavramsal-tarihsel çalışmaların da oranı oldukça dūřuk olup (Alaydın, 2019; Arun, 2018), mevcut çalışmaların genellikle betimsel olduğu ve makalede ele alınacak kimi sorunları bünyesinde taşıdığı sōylenbilir.

Nicel arařtırma mahiyetinde veri-yođun çalıřma sayısının oransal ūstūnlūđü nūfusun yařlanması ve yařlıların dezavantajlı yařam kořulları gibi iki nedenden kaynaklanan problemlerin çōzūmūne ayarlanmış olmasıyla dođrudan ilgilidir (řentūrk, 2021, s. 9–15). Sosyal politikalar bađlamında ūlkelerin eylem planlarına da etki eden somut ve nispeten acil koduyla gūndeme gelen bu problemlerin çōzūmūne katkı sađlayan veri-yođun çalıřmalar anlamlı ve deđerlidir. Hatta gōreli olarak bu katkının sađlanmasına aracılık eden ve gerçek deneyimi içeren saha verilerinin kayıt altına alınması kendi bařına deđerli bir katkı sayılabilir. Fakat ūzellikle kronolojik yařı dikkate alan ve demografik bakıř açasına dayalı çalıřmalarda ūnemli sorunlar gōze çarpar (Korkmaz & Yazıcı, 2014). *Bu açıdan ilginç olan řey, genellikle sosyal politika sorunlarında olduđu gibi, “yařlı sorunları” ile “sorun olarak yařlılar” konusunda çalıřmak için uygulanacak arařtırma pratiklerinin neredeyse ayırt edilemez olmasıdır.* Nitekim modern ve postmodern durumda genelde kapitalizm ūzelde neoliberal iřleyiř açasından çocukluk, gençlik, yetiřkinlik ve yařlılık gibi kategorilerin hâkim sōylemdeki temsil durumları bařlı bařına bir sorundur.⁷ Dolayısıyla saha çalıřmalarında teamūl geređi ihtiyaç duyulan kavramsal-kuramsal çerçeve, aynı zamanda ayırt edilebilirliđe katkı sađladıđı oranda daha gerçekçi bir iřçiliđe ihtiyaç duyacaktır.

Dilsel bir pratik içinde fenomenen kavrama ve kavramdan sōyleme geçiř sūreci sıradan bir olay deđeril, ideolojik-politik bir ūretim veya yeniden ūretim sūrecine dahil olmakla ilgilidir (van Dijk, 2012). Bu sūreç her zaman bilinçli ve açık olmak zorunda deđerildir. Gūndelik deneyimi dūřūnelim; yař, yařlanma, yařlı ve yařlılık gibi sōzcūklerin iřaret ettiđi fenomenlere iliřkin muhtelif duyarlılıklara sahibizdir. Kendi yařlanma sūrecimizi bile tutarlı bir anlatı içinde tek-yūnlū ve tek-boyutlu bir olay olarak deneyimlemediđimizi fark edebiliriz. Fakat pragmatik bir tutum olarak deneyimimizi kurgularız, bir adım atarak iletiřimin nesnel bir zemini olduđu varsayımıyla deneyimlerimizi bařkasına anlatırız, bir adım daha atarak zımnen bařkasının deneyimini anladıđımız iddiasını içeren bir edim olarak birilerinin deneyimi hakkında konuřuruz ve bir dahaki ařamada giderek genelleyici bir tarzda herkesin deneyimi gibi kolektif gōnderimli bir kurguyu birbirimizle paylařmaya bařlarız. Dikkat edilirse son ařama sistematik bir yūntemle icra edildiđinde bilimsel arařtırmanın kaba bir tanımı ortaya çıkmıř olur. Bu pragmatik tutumun yūnettiđi iletiřim sūrecindeki varsayımların zorlu teorik-metodolojik sorunlarla ilgili olduđu bilinmektedir.

⁷ Yařlılık konusundaki gūncel ilgerilerin felsefi bir deđerlendirmesi ve moderniteden postmodern duruma yařlılık sōylemi için bk. (Bektař, 2017). Kapitalizm, neoliberalizm ve kūreselleřme yūntenden bir çalıřma için bk. (Korkmaz & Yazıcı, 2014).

Fenomeni temsil edici kavram seti içinden bir kavramın öne çıkarılması genellikle diğeri aleyhine gerçekleştiğinden, bu tutum teknik olarak genellikle düalizm ile sonuçlanır. Yaşlanma için bu tip düalizmlerden en belirginini “akıl” ile “beden” arasındaki karşıtlığa mütakabil “bilgelik” ile “düşkünlük” arasındaki karşıtlıktır. Ayrıca bu tutum karşıt kavram çiftleri arasında aile bağları kurmaya müsaittir, literatürdeki “yaşlılık dostu gelenek” ve “gençlik dostu modernlik” karşıtlığı örneklenabilir. Bu karşıtlıkların tamamıyla zeminsiz olduğu söylenemez, zihnimiz özellikle de yaşlılık ile gençlik arasındaki karşıtlığın doğal olduğunu kabul etme eğilimindedir. Fakat sorun, seçmecî eğilimlerimizin ve tahkim ettiğimiz karşıtlıkların fenomen ile kavram arasındaki açıklığı kapatıp kapatmadığı meselesidir. Nitekim her bilimsel çalışma açık veya örtük bir şekilde ele aldığı konuya ilişkin belirli bir söylem ile tutarlıdır ve söylemin çekirdeği kavramlardır.

Dolayısıyla kavramsal çalışma, ister müstakil olsun isterse saha çalışmasına rehberlik etsin, ancak söylemsel olasılıkları açığa çıkarıp konumlanmaları serimlemeye olanak tanıdığına asgari düzeyde eleştirel sıfatı kazanır. Bu minvalde, yaşlanma fenomenini anlamaya dönük müstakil bir çalışmanın felsefi bir zemin etüdü gerektirdiği açıktır. Böylesi bir çalışmada bir süreç olarak yaşlanmanın kendisi üzerinden kavranabileceği dolayimler bizzat fenomenin yapısından türetilmek durumundadır. Bu etüdün asgari durumda iki temel esasından ilki araştırma nesnesini özgül dolayimleri içinde incelemek, ikincisi ise her bir dolayım yönünden araştırma nesnesinin tezahür ettiği farklı görünümleri ayırt etmektir.⁸ Fakat araştırma sorumuzun hususiyeti gereği metateorik bir düzey benimseyerek tip kavramları literatürden edineceğiz, fakat felsefi analiz düzeyini koruyacağız.

Doğrudan yaşlılığa odaklanan gerontoloji çalışmaları yanında, Türkiye’de lisansüstü tezler düzeyinde sağlık bilimleri (hemşirelik, fizyoterapi ve rehabilitasyon, halk sağlığı hizmetleri vb.) ve sosyal bilimlerde (sosyoloji, psikoloji, çalışma ekonomisi, sosyal hizmetler vb.) yoğunlaşan çalışmalarda yaşlılık ile ilgili olumsuz temaların baskın olduğu söylenebilir (Alaydın, 2019; Arun, 2018; Özkul & Kalaycı, 2015). Literatürün genelinde yaşlanma ve yaşlılık çalışmalarında öne çıkan temalar veya kalıp yargılar için benzer durum söz konusudur (Blaine & Brenchley, 2020; Brubaker & Powers, 1976; Chasteen, Kang, & Remedios, 2011; Diogini, 2015; Raina & Balodi, 2014; Russell, 1981). Literatür bu yönden tip kavramlara tercüme edildiğinde, tam bir liste olmamakla birlikte, “düşkünlük”, “yalnızlık”, “yoksunluk”, “ölüme yakınlık”, “yetersizlik”, “korunmasızlık”, “işlevsizlik”, “çirkinlik” gibi olumsuz kavramlar yanında deneyim yönünden “ustalık” ve değerler yönünden “bilgelik” iki olumlu kavram olarak listeye eklenebilir. Yani yaşlanma konusundaki analizler farklılaşsa da eğilim olarak yaşlanmanın buradakine benzer tip kavramlara doğru giden bir süreç olduğu varsayımı literatürü belirlemektedir.

8 Örneğin, nesnenin ancak özgül mekanıyla ilişkisi içinde kavranabileceğini işleyen bir çalışma için bkz. (Koç, 1994).

Bu koşullarla bakıldığında, güncel literatürde yaşlanmanın iki temel dolayımına düşünüldüğü tespit edilebilir: Zamansallık ve bireysellik. Yaşlanma en basit haliyle veya sağduyuya uygun olarak birey-zaman ilişkisi olarak görüldüğünden literatürdeki bu vurgu olağandır. Fakat eğer zaman ve birey mefhumları bizzat toplumsal bir dolayımına sahipse kompozisyon değişir ki sosyal teoride bu yönde çok güçlü görüşler olduğu bilinmektedir. Zamansallık yönünden yaşlanma literatürde kendisini baskın bir şekilde yaş kategorileri tartışmasında gösterir. Bireysellik yönünden görünüm genellikle bedensel sağlığın yitimi üzerinden tartışılır. Eğer toplumsallık daha alt bir dolayım olarak işe karışacaksa,⁹ yaşlanmanın zamansal ve bireysel yönden görünümüleri toplumdaki güç, servet, otorite ilişkileri bağlamında anlaşılabilir.

Geniş anlamda politik, ekonomik ve mesleki alanlardaki sırasıyla güç, servet ve otorite ilişkilerinin yaşlılık aleyhine gelişmesi, aslında bir mekanizma olarak yaşlı-yetişkin veya yaşlı-geçen mücadelelerinin tarihsel koşullarda çeşitlenmesiyle içerik kazanır. Bu mücadelelerle ilgili yakın zamanlara kadar, örneğin yaşlılık savunusu yönünde karşımıza çıkan metinler, mücadeleye söylemsel bir katkı olarak düşünülebilir.¹⁰ Güncel yaşlanma ve yaşlılık çalışmalarındaki artış ise aksine yaşlıların ürettiği veya yaşlılar adına üretilmiş bir söylem olmaktan uzaktır; çünkü mücadele metaforunu sürdürecekseniz, burada yukarıda literatürden derlediğimiz tip kavramlardan da anlaşılacağı gibi, yaşlıların mağlup olduğu durumda onların durumu tasvir edilmektedir.¹¹

Bu dolayımın ancak analitik olarak ayırt edilebilir, yani gerçeklikte iç içe geçmiş durumundadır. Fakat aralarında bir hiyerarşi veya öncelik-sonralık ilişkisi kurulacak olsa bunun sıralaması konusunda da farklılaşan söylem düzenleriyle karşılaşırız. Örneğin zamanın üzerinden aktığı şeyin birey ve toplum olduğu söylendiğinde zamana, zaman ve toplum onları kuran ve kavrayan bir zihne muhtaçtır dendiğinde bireye öncelik verilebilir. Biz bir seçimde bulunmadan devam edeceğiz; çünkü, olası söylem düzenlerini incelemek suretiyle onlar için ortaklaşan bir zemini tasvir etmeye çalışıyoruz.

9 Genel bir örnek olarak Fransız pozitivist sosyoloji geleneği içinde toplumun bireyi önceleyen *sui generis* bir yapı olduğu fikri yanında, bizzat aklın bile toplumsal dolayımınla edinilen kavramların bir tür toplama olduğu düşünüldüğünden zaman da toplumsal bir bağlama gömülü olarak düşünülmüştür (Öner, 2012).

10 Yaşlılık savunusu yapan klasik bir eser için bk. (Cicero, 1998).

11 Güncel durumda “mağlup yaşlı”nın tasviri, zorunlu olarak hâkim söylemin yetişkinlik veya gençlik savunusu olarak kodlanmasını gerektirmez. Örneğin modern çalışmalara doğru gençliğin nasıl bir neşene olarak inşa edildiği konusunda bk. (Doğan, 2016). Bu durumda söylemin hangi mücadeleye katkı sağladığı ve kim ya da ne adına olduğu üzerine düşünmemiz gerekmektedir.

Zamansallık

İnsan zihninin uzay-zamana tabi olmayı kavrama, en azından iletibilme kapasitesi genellikle yadsınmıştır.¹² Fakat yaşlanma bizatihi bir süreç ifade ettiğinden zamansallık bizim için verili hale gelmektedir. Şu hâlde zaman dolayımıyla düşünüldüğünde, *varsayımsal olarak olası deneyim içeriklerinden yoksun haliyle*, saf bir süreç olarak yaşlanma, basitçe “zamana tabi olan bir nesnenin üzerinden zaman geçmesi” gibi bir anlama gelir. Fark edileceği gibi sadece bu tespit bile yaşlanmaya ilişkin olumlu veya olumsuz atıfları giderir. Zira bu aşamada “zamana tabi olanın üzerinden zaman geçmesi”, değişkenin yerine hangi nesnenin geçtiğine bağlı olarak değişecektir. Bu ifade, örneğin “çürüme” ve “olgunlaşma”, “küflenme” ve “mayalanma”, “katışma” ve “saflaşma”, “bayatlama” ve “demlenme”, “eskime” ve “yerleşme”, “fosilleşme” ve “antikalaşma”, kısacası en geniş anlamda “oluş” ve “bozuluş” (kevn ve fesad) gibi karşıtlıkları giderir.

Bu aşamada benimsediğiniz söyleme bağlı olarak “üzerinden zaman geçmesi” olayı bütün var olanlar için veya belirli nesnelere özelinde çizgisel veya döngüsel bir süreç ve çatışan kompozisyonlara gebedir. Zamana tabi olanın bildiğimiz anlamda uzay-zaman öncesi veya sonrası olası bir formunu benimseyen bir söylem içinde olasılıklar mitolojik ve teolojik gelenekleri de içine alır ki bu durumda örneğin katışık bir durum olarak bedensellik saflığı engelleyen bir şeye dönüşebilir. Kısacası bu aşamada yaşlanma fenomeni, örneğin, henüz “yaşlılık” ile “düşkünlük” arasında zorunlu bir bağ kurmamıza izin vermez; tabi ki “yaşlılık” ile “bilgelik” arasındaki bağ için de aynı şey geçerlidir. Bu durumda yine “yaşlılık” ile “gençlik” arasında öngördüğümüz karşıtlığın henüz anlamlı olmadığı söylenebilir; benzer durum “sağlıklı gençlik” ve “hasta yaşlılık” için de geçerlidir.¹³ Örnekler arttırılabilir, fakat şimdi “ne kadar zaman geçebileceği” ve “ne kadar zaman geçtiği” sorularıyla bir aşama kaydedebiliriz.

İlk soru olası varlık süresiyle, ikincisi ise bu sürenin ne kadarının geçtiği ile ilgilidir. Soyut bir nesne için, bir kavramın veya ritüelin üzerinden zaman geçmesi onun eskimesi yerine yerleşmesiyle sonuçlanabilir. İnorganik bir nesne için ise bu durumda fosilleşme yerine antika değerinin artışından da söz edebiliriz. Beklentimizin aksine organik bir varlık için durum sağduyu bilgimize uygun bir kompozisyona sıçrama yapmaz. Belirli durumlarda zamanın geçmesi geniş anlamda bozuluş yerine oluş ile sonuçlanabilir. Örneğin çürüme ile olgunlaşma veya küflenme ile mayalanma arasında bir seçim

12 Düşünce tarihinde uzay-zamana tabi olmayı kavramanın imkânını savunan görüşler nadirdir ve bu görüşü savunanlar bile iletibilirlik konusunda iyimser değildir. Bilimsel söylem düzeni içinde ise bu görüş bir şekilde (ya böylesi mefhumları reddederek ya da onların bilinemezliğini savunarak) reddedilir. Platon bu iki görüş arasında belki de türünün tek örneği denilebilecek bir söylem kurmaya çalışmıştır. Platon merkezli geniş bir tartışma için bk. (Haşlakoğlu, 2016).

13 Çağdaş felsefede genellikle Heidegger etkisiyle işlenen kadim “ölüme doğru varlık olarak insan” kavramı, aslında güncel yaşlılık söyleminde karşımıza çıkan “ölüme yakınlık” tip kavramının yaşlanma fenomenini nasıl törpülediğinin iyi bir örneğini verir. Heidegger özelinde “ölüme doğru varlık” kavramı için bk. (Karakaya, 2003).

yapmak için *belirleyici ek bilgiye* ihtiyaç duyarız. Yaşlanmanın “bozulmuş” olarak ve yaşlılığın “bozulmuşluk” olarak seçilip işlenmesine karşı, bu aşama henüz, ceninden itibaren “ne kadar zaman geçtiği” sorusuyla birlikte gelen “oluş” süreci olarak da anlaşılmaya açıktır.

İhtiyaç duyulan *belirleyici ek bilgilerden* sadece birkaçı şöyledir; “üzerinden zaman geçen nesnenin mahiyeti”,¹⁴ “bu nesnenin türün özelliklerine sahip olma düzeyi”,¹⁵ “bu türün olası varlık süresi”,¹⁶ “olası varlık süresini olumlu veya olumsuz etkileyen koşullar”. Bu koşullar içsel (bireye ait psikolojik, biyolojik, fiziksel olanaklar ve etkinleşme koşulları) ve dışsal (çevre ve toplumdaki olanaklar ve etkinleşme koşulları) olarak düşünülebilir. Her bir koşulun da kendi içinde pek çok değişken içerdiğini tahmin edebiliriz. Bu iki koşulun içerdiği sayısız değişkenin çapraz karşılaşmalarını düşünelim, öylesine kaotik bir manzarayla karşılaşırız ki kendimizi bilim yapmak bir yana kendi deneyimimizi bütünüyle kavramanın olasılık dışı kalması muhtemel riskli bir alan içinde buluruz. Fakat tam da bu riskli alanda makalenin başında sözü edilen pragmatik tutumun gerekçesini, yani zihnin daha güvenli bir alanda kalma eğilimini kavramış oluyoruz.

Kıscacası zamansallık dolayımı açısından yaşlanma, tekil deneyimlerimiz aracılığıyla içeriklendirilinceye kadar henüz seçici bir kavramlaştırmaya izin vermez. Deneyimlerin toplumsal dolayimler yoluyla bireyselliğimiz içinde gerçekleştiği ise açıktır. Yani yaşlanma ile deneyim içeriklerinden yoksun karşılaşma olanağımız yoktur, fakat bu durum, kavram seçici bir mekanizma olarak tipleştirmelerin ve söylem düzenlerinin benzeşen ve farklılaşan yönlerini teşhir etmenin olanaksızlığı anlamına gelmez. Bu yolla olası seçimlerin neler olabileceğini gördük, şimdi zamansallığı verili kabul ederek, bireysellik dolayımına kısaca bakacağız.

14 Yani, “zaman fiziksel olan ve olmayan mefhumlar için aynı etkiyi gösterir mi?” sorusu bizim için “yaşlanma beden ve ruh için aynı etkiyi gösterir mi?” haline gelir. Bir dahaki başlıkta bu konuya bakılacak, fakat belirtelim ki genelde klasik metinlerde ve yer yer güncel metinlerde mesele fiziksel olmayan üzerinden düşünülmüş ve “ustalık” ve “bilgelik” tip kavramları zamanın olumlu etkisi olarak vurgulanmıştır. Örneğin bk. (Cicero, 1998; Yıldırım & Abukan, 2015).

15 Tüm bireyler insan için öngörülen tek tip bir yaşlanma sürecini mi deneyimler? Daha genel söylersek, canlı veya cansız bireysel var olanları türler halinde sınıflandırmanın nesnel olduğunu kabul etsek bile, bir türün üyesi sayılan her bir bireyin türün tüm özelliklerini ve de aynı nitelik ve nicelikte etkinleştirebileceği kabulü zorunlu mudur? Buradaki ontolojik sorunun epistemolojik karşılığı, ilgisinin kolaylıkla fark edebileceği gibi anlama-açıklama karşılığıyla ilgilidir ve kurucu sosyal bilimcilerin kafa yorduğu en temel meselelerdendir. Örnek için bk. (Jensen, 2018, s. 43, 70).

16 İnsan türünün maksimum veya ortalama yaşam süresi nesnel bir şekilde belirlenebilir mi? Girişteki düşünce deneyini buraya kadarki arka planla birlikte düşünüldüğünde daha işlevsel hale gelir; çünkü verili kategorilerimiz türün nesnel olduğu varsayılan imkanlarıyla değil, deneyim alanımıza giren içsel ve dışsal koşullar sonucunda oluşan birikimle belirlenmesine rağmen doğallaş(tırıl)mış ve normalleş(tiril)miştir.

Bireysellik

Düşünme ve iletişim becerilerini dil üzerinden gerçekleştiren varlıklarız. Bilinen toplumsal dillerin temel öğelerinden biri ise küme kavramlarıdır. Bu nedenle birey(lik) mefhumu en kaba haliyle bir kümenin üyesi olarak düşünülür; örneğin “insan, düşünen hayvandır” önermesi için bireyler “düşünen hayvan” kümesinin tekil elemanları sayılır.¹⁷ Bu nedenle birey olarak var olma halinin anlaşılması başlangıcından beri filozofları uğraştıran zor problemler arasındadır. Özel olarak insan teki anlamında birey olmada ise yine literatürden hareketle söylersek, beden ile bilinç arasındaki ilişki nedeniyle, bugün hala tartışılan başka bir zor problem devreye girer. Bu durumda olası üç seçenek kabaca “beden olarak birey” (hilozoizm veya materyalizm), “bedensel bir var olan olarak birey” (hilomorfizm) ve “bedenli bir var olan olarak birey”dir (idealizm).¹⁸

Konuyu buradan açmaya çalışacağız; buna göre zamansallık dolayımında sözü edilen oluş ve bozuluş karşıtlığının olası tüm içerimleriyle düşünersek, yaşlanma, ilkinde her yönden bozuluş ve sonucunda her yönden oluş olarak görünürken ikincisinde gözlemci ve fail yönünden farklı görünebilir. Aslında bireysellik dolayımı üzerinden ayırttığımız üç söylem, daha alt bir zeminde buluşmaya kapalı değildir. Yani ideolojik veya pragmatik olarak bir söyleme dayanmak her zaman uygunluk ve tutarlılık koşullarını garanti etmez. Söz konusu alt zemin bir tür işlevselciliktir. Örneğin, ilk söylemde bedenün işlevleri üzerinden devreye giren değer ve değersizlik atıfları, üçüncüsünde zihnin işlevleri üzerinden söz konusu edildiğinde hem bedensel ve hem zihinsel engelli bir birey söylemlerarası iş birliğiyle bütünüyle değersiz hale getirilmiş olur. Fenomen ile söylem ve deneyimin tekilliği ile kavramların genelliği ilişkisine dair araştırma sorumuzun salt teorik bir gerekçesi olmadığını böylece yinelemiş oluyoruz.

Bu olasılıklar evreninin sağduyumuza aykırı görüldüğü ortadadır. Nitekim yaşlanma sıradan düşünmede genellikle beden üzerinden dikkate alınan olumsuz bir süreç olarak kodlanır ve bu durum yaşlılık savunuları için de geçerlidir. Bu tip savunular “ama” kaydıyla insanın bilgi ve beceriye ait başka kapasitelerini ön plana çıkarır. Fakat bizim dikkat çekmek istediğimiz şey, henüz beden ile bilincin mahiyetine ve özellikle de toplumsal doğasına dair bir bilgi sahibi olmadığımız bu varsayımsal aşamada, yaşlanma ile bozuluş arasında doğal bir geçiş olmadığıdır. Gözlemci yönünden kayda geçirilecek hiçbir şey olmadığı durumda fail yönünden bir deneyimin yokluğundan söz etmek bu

17 Felsefede tümeller tartışmasıyla ilgili bu konudaki farklı teoriler için bk. (Armstrong, 2017).

18 Batı düşüncesinde bireyin beden olarak görüldüğü görüşler genellikle başlangıçta ve sonda kümelenir. Mitolojide ve bazı ilk filozoflarda birey bedendir, fakat beden dahil tüm maddi oluş canlı ve tanrısal iken; modern dönemde ise eskilerin ruh, zihin veya bilinç dediği mefhum bile maddi bir şey ya da süreç olarak kavranmaya başlanmıştır. Bedensel bir varlık olarak insan fikri Aristoteles'ten itibaren pek çok felsefi ve teolojik gelenekte izi sürülebileceği gibi belirli kayıtlarla bazı fenomenolojik teoriler de buraya dahil edilebilir. Son görüş ise Parmenides'in radikal temsilcisi olduğu ve Platon dışında nadiren savunucu bulan bir görüş olagelmıştır. İlgili tartışmalar için bkz. (Schaffer, 2005).

aşamada içinde bulunduğumuz olasılıklar evreni açısından zorunlu değildir. Bunun için atılacak ilk adımda ise belirli bir söylem düzeni içinde kalacağımız açıktır, elbette bunu ne düzeyde bilinçli yaptığımız ayrı bir tartışma konusudur. Ayrıca her üç olasılık için geçerli olmak üzere, bedensel kapasitelerin oluştan bozuluşa doğru bir süreci takip ettiği varsayımı olgusal olarak sorunludur. Özellikle bireysellik dolayımını konuştuğumuz bu aşamada insan teklerinin bedensel kapasiteleriyle ilgili genellemelerin zihnimiz üzerindeki belirleyici etkisini sınamak kolaydır. Bu yalnızca bu kapasitelerin bebeklikten itibaren önce yükselip sonra düşmesi olayı için geçerli değildir (dolayısıyla zamansallık açısından yaşlanmanın tek düze bir bozuluş olmadığını hatırlayalım); geçici veya kalıcı bedensel engel durumları, nadir görülen hastalıklar (örneğin progeria sendromu) ve kendini gerçekleştirmeye dönük psikolojik bariyerler gibi esasen sabit yaş kategorileri öneren yerleşik tipleştirmeleri anlamsız kılan durumlar için de geçerlidir.

Bütünüyle özel veya tekil durumları hesaba katmadığımız durumlarda bile, bireyselliğin mahiyetini konuştuğumuz bu aşamada, birey-beden ilişkisine dair yukarıdaki üç olasılıktan birini seçmeksizin yaşlanma fenomenini tam belirli (veya iyi tanımlı) hale getirmek zordur. Bu durumda, örneğin, birinci olasılık için yaşlanmayla gelen bedensel çöküş, üçüncü olasılık için bedensel arzulardan arınma olarak görünebilir. Benzer şekilde, üçüncüsü için yaşlanmayla gelen bilgelik birinci olasılık için deneyim ve aklın bedensel (beyin) koşulları nedeniyle zihinsel çöküş olarak görünebilir. Bu açıdan örneğin üçüncü söylem kendi içinde de sorun yaşar; çünkü bedensel olandan arınma olarak görünen olgu kabul edildiğinde, yaşlanmayla gelen deneyimin veya bilgeliğin nasıl icra edileceği ve aktarılacağı sorun haline gelir. Şöyle ki, birinci söylemsel olasılıktan gelmesi muhtemel eleştiriler yönünden bakıldığında, üçüncü olasılık, zayıflamış bir hafızada birikmiş verilerin, verimsiz çalışan bir bedeninin sahip olduğu deneyim ve ustalıkların, dikkat ve öğrenme-öğretme kapasitesini kaybetmiş bir aklın kendisine atfedilen bilgeliği nasıl gerçekleştireceğini sıkı bir argümana bağlamak zorundadır.

Kıscacası bireysellik dolayımı açısından tekil deneyim içerikleriyle tam belirlenmiş bir duruma erişmeksizin yaşlanmanın olası görünümleri içinden birini seçmek, bir yandan özellikle beden ve bilinç düalizmi açısından belirli bir söylem düzeni içinde konuşmakla diğer yandan da bunların mücadele alanı haline gelen alt zemini verili kabul etmekle sonuçlanır. Tam belirlenmişliğin ise dilin ve tip kavramların doğası gereği bireyselliğin bizatihi kendisi aleyhine işleyip işlemeyeceği sorunu okuyucuya bırakılacaktır.

Tipleştirmenin Doğası ve Yaşlılık Söylemleri

Farklı toplumsal ve kültürel koşullarda zaman kavramı farklı anlaşılmıştır, aynı şey birey için de geçerlidir. Dolayısıyla zamansallık ve bireysellik için sözü edilen olasılıklar deneyim içeriklerini ancak toplumsal dolayımınla kazanır. Kabaca toplumsallık dolayımıyla olasılıklar arasından öne çıkan seçimlerle tanım kazanmaya, yani kavramsal temsil imkânı bulmaya ve kavramları alfabe kabul eden bir söylem kurulmaya başlar. Bu durumda yalnızca farklı toplumlar arasında değil, aynı toplum içinde de güç, servet ve otorite ilişkileri bağlamında tanımlar farklılaşma eğilimi içindedir. Fenomenden kavrama ve dolayısıyla söyleme doğru giden bu süreç, fenomeni törpülemekle birlikte, yalnızca bilimsel bilgi için değil; gündelik bilgi dahil her türlü dilsel deneyim için zorunludur. Yani yaşlanma fenomeni tipleştirme aracılığıyla bir tür tercüme işlemine maruz kalmak zorundadır. Peki, tipleştirme nasıl işler?

Şu ana kadar fenomen ile kavram arasında bir açıklık olduğunu göstermeye çalıştık. Bu açıklık pragmatik tutumlarımız gereği sürdürülebilir değildir, dolayısıyla bir yorum faaliyeti gerekir.¹⁹ Yani fenomen ile kavram arasında bir açıklık varsa, tipleştirme faaliyeti tam olarak bu açıklığı mekân tutar. Tipleştirmenin bazı yolları diğerleri karşısında daha nesnel sayılma eğilimindedir. Özellikle de bu tipleştirmeyi içeren teori ve müteakib araştırma pratikleri gelenek kurabilmiş, kurumsallaşmış ve kendisini bu geleneğe ait görmeyenlerce de yeniden üretilmeye başlamışsa nesnellik algısı pekişir. Bu durumun ilgili söylem açısından taşıdığı anlam doğallaşmadır ve bu makaledeki asıl problemi teşkil eder. Örneğin sosyolojide “ideal tip” kavramını kullandığından ve karşıt gelenek kendisini bir tür “gerçek bilim” söylemiyle sunduğundan sosyal bilimlerde yorum ve tipleştirme dendiğinde doğal olarak Weber akla gelir (Benton & Craib, 2008, s. 101 vd.). Fakat metateorik düzeyi farklılaştırdığımızda görürüz ki olgular ve süreçler konuşmaz, her durumda biz onları kavramlar altında düşünürüz; yani karşıt görünen gelenek içinde, örneğin Durkheim da tipleştirme faaliyetinde bulunur. Kısacası tipleştirme mekanizması esasen metodolojik kavram inşalarıdır ve ayrıca bu mekanizmanın işleyişi ve çıktıları arasındaki benzerlik değer atıflarının benzerliğini garanti etmez. Örneğin Rousseau ile Kant veya Tönnies ile Durkheim modern uygarlığın veya toplumun ortaya çıkışı olgusuna dair benzer tespitlerine rağmen farklı tutum alırlar.

Tipleştirmeye ilişkin bu arka plan yaşlanma fenomeninin kavramsal temsiller dolayımıyla söyleme girişi açısından örneklenebilir. Biz bazı güncel kabulleri sorgulamamıza yardım edecek birkaç örnekle yetineceğiz. Mitolojik, felsefi, klasik bilimsel söylem şeklinde üç örnek vereceğiz.

19 Sosyal bilimlerde açıklama karşısında anlama vurgusuyla öne çıkan ve artık görel olarak realist muarızlarının bile belirli yönlerden kabul ettiği metodolojik gelenek zımnen bu açıklığı onaylar. Bu geleneğe katkı konusunda genellikle Dilthey, Yeni-Kantçı felsefe okulları ve Weber öne çıkar (Özlem, 1999).

Antik Yunan mitolojilerinde üstelik kozmogoni gibi esaslı bir konu bağlamında ihtiras ve kıskançlık gibi temalarla ilgili olarak tanrılar arasındaki krizler yaşlılık aleyhine yorumlanabilir (Beauvoir, 1970). Burada insanların toplumsal dolayimlarla deneyimlediği yaşlanma fenomeninin bir söylem olarak mitolojiye taşınma mekanizmasını görmek mümkündür. Yani Yunan toplumundaki yaşlılık anlayışının bir tür kişileştirilmesi veya teknik olarak antropomorfik bir tanrı anlatısına aktarımı söz konusudur. Herkül'ün insanların eza çekmemesi uğruna yaşlılık tanrısı Geros (Romalılarda Senectus) ile mücadelesi veya Eos'un tanrılardan kocası Tithanos için ölümsüzlük isterken gençlik istemeyi unutmaması gibi anlatılar eklenebilir (Apak, 2020). Bu anlatılarda yaşlılık ile ilgili ihtiras, kıskançlık, güçsüzlük, hastalık, çirkinlik, yalnızlık gibi temalar yanında gençlik ve ölümsüz arzusu gibi bir temanın da varlığını görürüz. Bu temaların belirli bir yaşlılık söylemini teşhir ettiği fark edildiğinde, örneğin, literatürde karşımıza çıkan geleneğin yaşlı dostu olduğunu ifade eden söylemin tartışmaya açık olduğu görülebilir. Geleneğin yaşlı dostu olmama ihtimali bir yana modernlik ile gençlik arasındaki eşleştirme de tartışılabilir; çünkü kapitalizm için aciz yaşlılık ile riskli gençlik sistemin işleyişi açısından üreten yetişkin kategorisi karşısında ikincil olabilir.

Mitolojiden sonra “Batı” dünyası için söylemin baskın formu felsefe haline gelmiştir. Günümüze etkisi bakımından iki büyük kurucu filozof ise yaşlılık konusunda benzerliklerine rağmen nihai kerte de farklı iki söylemi dile getirir. Platon tam anlamıyla felsefi bir söylem kurarken, Aristoteles felsefe aracılığıyla içerik anlamında modern olmasa da ilk bilimsel söylemin kurucusu sayılabilir. Aralarında temel fark da buradan kaynaklanır. Zira aşağıda görüleceği gibi Platon için tekillik esas iken Aristoteles her düzeyde tümel (gevşek anlamda genelleyici, kapsayıcı, evrensel) olanın peşindedir (Haşlakoğlu, 2016). Platon yaşlanmayla gelen olumsuzlukların farkında olmakla birlikte, yer yer dini bir öğüt halini alan değerlendirmelerinde yaşlılığı bilgelik gibi bir tip kavram üzerinden öne çıkarmaya eğilimlidir. Buna göre bedenli bir varlık olarak insan, bedensel arzuların neden olduğu yetkinleşememe ve dolayısıyla erdemsizliğin yaşlanmayla aşılacağı kanaatindedir (Bektaş, 2017, s. 13). Platon için epistemolojik ve ahlaki bilgelik arasında bir ayırım olmadığından, doğru bir hayatın yaşlanma sürecinde ikisini birlikte getireceği söylenebilir. Doğru bir hayat ise bedensel ve toplumsal kozmostan bireysel kozmosa dönüş yolculuğu içinde belki de ancak yaşlılığın eşliğinde hasat edilebilecek zorlu bir arınma süreci gerektirir. Bu çerçevede onun ideal devletindeki “filozof kral” imgesinin yaşlılardan seçilecek olması, yine de felsefe tarihindeki özgül konumu nedeniyle, politik alandaki yaşlı-genç mücadelesinin söyleme yansımaları olarak okumak konusunda acele etmemek gerekir.

Filozofların toplumsal olguya yabancı olduğu varsayımına karşı filozofların soyutlama dili nedeniyle böyle bir algının ortaya çıktığı söylenebilir; nitekim Platon yaşlanma fenomeninin muhtelif görünümleri kadar yaşlı nüfus arasındaki eğitim,

ekonomik durum, toplumsal statü gibi farklılıklar konusunda da duyarlıdır. Örneğin yaşlılığa katlanma tutumunun statü ve zenginlik sahibi olanlarca daha kolay benimseneceğinin farkındadır. Fakat Platon için *eudaimonia* (well-being, saadet, öz-yeterlilik) kavramının işaret ettiği gibi, karakterin doğru gelişmediği bir durumda bunun yalnızca bir olasılık olması bir yana esas olan katlanma değil, halinden memnun olmadır; çünkü insan esasen ruhtur ve yaşlanma bedensel düşkünlük durumundan kurtuluş anlamında özgürlük ile ilgili bir fenomendir (Güvenç, 2023, s. 91). Bu söylem içinde yaşlılık ile bedensel çöküş arasındaki temel tipleştirmenin onaylandığı, fakat farklı değerlendirildiğini görüyoruz. Platoncu yaşlılık söylemine benzer bir içeriği daha sonra Roma düşünürü ve bürokrati olan Cicero’da görürüz; fakat onun güncel politik sorunlarla, özelde yaşlıların politik statüleriyle ilgili kaygısı baskındır. Bizi ilgilendiren bu tip kaygıların yaşlanma fenomenini yaşlılık söylemine hangi tipleştirme aracılığıyla yansıttığıdır. Cicero bedensel çöküş, arzuların yitimi, ölüm korkusu gibi güncel literatürde de öne çıkan tip kavramların farkındadır ve bilgelik söylemiyle bunları bertaraf etmeye çabalar ki burada bir tür saygınlık tipleştirmesiyle de karşılaşırız (Cicero, 1998). Bu söylemde, arzu yitiminin özgürlük olarak kodlanması ve ölümün gerek sıradüzen takip etmek zorunda olmaması gerekse ebedi yaşamla ilgisi kolaylıkla anlaşılabilir gibi, günümüzde de bedensel çöküşe eklenen hayattan geri çekilme ise değerli ve saygın işlerin bedene dayalı olmamasıyla giderilir.

Aristoteles’in, ayrıntılarına giremeyeceğimiz gerekçelerle, özellikle hocası Platon’un tekillik vurgusuna karşı kendisinin tümellik vurgusu nedeniyle, erken bir bilimsel söylem kurduğu söylenebilir. Kastımız onun epistemoloji ile ahlak arasında yaptığı ayırım ve her ikisi için belirlediği genelleştirici ve oldukça formel tipleştirme mekanizmalarıdır. Yaşlılık söylemini de epistemolojik ve ahlaki bir ayırım üzerinden temellendirir.²⁰ Hocasına benzer şekilde beden-ruh arasındaki ayırma dair teorisi zeminde durur, fakat daha çok bedensel bir var olan olarak insan görüşünü dillendirir. Dolayısıyla belirli tipleştirmeler konusunda, örneğin bedensel çöküş ve zihinsel yetkinlik gibi, hocasıyla benzeşmekle birlikte gerek ayrıntılarda gerekse değerlendirmelerde farklılaşır. Aristoteles için entelektüel kapasite için gerekli doğal donanım ve bu donanıma dayalı öğretim konusunda gençlik döneminin yaşlılığa karşı avantajlarından bile söz edilebilir. Fakat ahlaki kapasite için gerekli donanım ve eğitim “zamana bağlı olmayan ancak zaman gerektiren” bir hususiyete sahip olduğundan yaşlanma ahlaki bilgelik için olumsuz bir avantaja sahiptir (Aristoteles, 2015). Fakat yine Platon’da olduğu gibi bilgelik yaşlanmanın doğal ve zorunlu bir sonucu değildir.

Kısacası zamansal bir varlık olarak birey ve tarihsel bir varlık olarak toplum için yaşlanma ve yaşlılık kalıcı bir gündemdir. Fakat bu gündem gelenekten modernliğe doğru tutarlı bir değişim geçirmiş değildir. Yaşlanma fenomeninin görünümlerini içeren

20 Bu temellendirmeye rağmen Aristoteles’in “huysuz”, “cimri”, “korkak” gibi tiplerine bakılırsa yaşlılığa sıcak bakmadığını anlayabileceğimiz varsayımları da bulunur (Güvenç, 2023, s. 83).

olasılıklar evreninin söyleme tercümesinin sınırlı sayıda yolu bulunur ve ilgili düşünce tarihi bunlar arasındaki mücadeleyi içerir. Nihai kertede bu söylemlerin toplumsal dolayımına tabi olduğu ve güç, servet, otorite ilişkilerinin izlerini taşıdığı açıktır. Mesele güncel yaşlılık araştırmalarının da örtük bir şekilde gösterdiği gibi mağlup yaşlıların artık bu söylem savaşında asli bir aktör olmamasıdır. Bu durum verili yaşlılık söylemlerinin işlevi hakkında yeniden düşünmeyi gerekli hale getirir.

Sonuç

Tipleştirme bir mefhumun dilsel pratiğe tercümesi anlamında fenomenen söyleme geçişin asli koşullarından biridir. Dolayısıyla en basit anlamda gündelik iletişim için bile zorunlu görünen ve deneyimlerimize ilişkin paylaşımın teknik imkanındır. Fakat bu imkân fenomen ile kavram arasındaki açıklık nedeniyle zorunlu görünen sınırlılıklarla birlikte etkinlik gösterir. Bu makalede söz konusu imkân ve sınırlılıklar, tipleştirme mekanizmasının temel araçları olan kavramlar dolayımıyla yaşlanma fenomeni ile yaşlılık söylemi arasındaki ilişkinin mahiyeti üzerinden metateorik bir düzeyde ele alındı. Makalede örnekler üzerinden ve gerekçeleriyle açıklandığı gibi yaşlanma fenomenine ilişkin deneyimler, belirli bir yaşlılık söylemi veya bu tür söylemlerin bir demeti ile tutarlı konuşmaksızın iletilebilirlik özelliği kazanmaz. Şu hâlde asıl mesele bu söylemlerin fenomeni törpülemesi karşısındaki duyarlılıkla ilgilidir. Bu gerekçe her şeyden önce güncel durumda, sosyal politikalar bağlamında gündeme gelen yoğun nicel araştırma pratiğinin bir şekilde kendisiyle tutarlı olduğu modern kapitalist kentli yaşam koşullarından türetilmiş yaşlılık söylemlerini yeniden üretiyor olma ihtimali için geçerli sayılmalıdır. Yaşlanan dünya nüfusu ve yaşlıların yaşam koşulları açısından işlevsel görünen bir çalışmanın, araştırmacının niyeti ve araştırmanın faydalarından bağımsız olarak, yaşlanma fenomeni konusundaki duyarlılığını gündeme getirmiş olduk. Elbette ki iyi kurgulanmış saha çalışmalarıyla bu makale desteklenebilir. Örneğin, yine benzer metateorik düzeyden kopmamak adına, literatürdeki tipleştirmeler sistematik bir şekilde tespit edilerek “yaşlı bireyler” ile yapılacak mülakatlarla bu tiplere dair algıları ve bunlar aracılığıyla tanımlanma konusundaki görüşleri araştırılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Alaydın, N. N. (2019). Türkiye'deki yaşlılık çalışmalarına lisansüstü tezlerden bakmak. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 12(1), 60–72.
- Apak, H. (2020). Gerontolojiye Yunan mitolojisinden bakmak. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(1), 33–38.
- Aristoteles. (2015). *Nikomakhos'a etik* (S. Babür, çev.). BilgeSu Yayınları.
- Armstrong, D. M. (2017). *Tümeller* (E. S. Kuşçu, çev.). Dergah Yayınları.
- Arun, Ö. (2018). Türkiye'de yaşlanma çalışmaları. *Mediterranean Journal of Humanities*, 8(2), 41–61.
- Beauvoir, S. D. (1970). *Yaşlılık* (O. Canberk & E. Canberk, çev.). Milliyet Yayınları.
- Bektaş, O. E. (2017). Postmodern dünyada yaşlı olmak. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10(2), 9–18.
- Benton, T., & Craib, I. (2008). *Sosyal bilim felsefesi* (Ü. Tatlıcan & B. Binay, çev.). Sentez Yayıncılık.
- Blaine, B. E., & Brenchley, K. J. (2020). *Understanding the psychology of diversity*. Sage.
- Brubaker, T. H., & Powers, E. A. (1976). The stereotype of “old”: A review and alternative approach. *Journal of Gerontology*, 31(4), 441–447.
- Chasteen, A. L., Kang, S. K., & Remedios, J. D. (2011). Aging and stereotype threat. In M. Inzlicht, & T. Schmader (Eds.), *Stereotype threat* (pp. 202–216). Oxford University Press.
- Cicero. (1998). *Yaşlılık - Dostluk* (A. Sarıgöllü & T. Tunga, çev.). Cumhuriyet Kitapları.
- Diogini, R. (2015). Stereotypes of aging: their effects on the health of older adults. *Journal of Geriatrics*, 2015, 1–9. <https://doi.org/10.1155/2015/954027>
- Doğan, S. (2016). *Mekan-bağımlı bir kavram olarak gençlik*. M. Şentürk, & Ö. M. Yaman (Ed.), *Gençlik, kent ve göç içinde* (s. 12–44). Gençlik ve Spor Bakanlığı.
- Duben, A. (Ed.). (2018). *Yaşlanma ve yaşlılık*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Elias, N. (2016). *Sosyoloji nedir?* (O. Değirmenci, çev.). Olvido Kitap.
- Güvenç, E. (2023). Felsefi perspektiften yaşlılık dönemi. *S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 79–105.
- Haşlakoğlu, O. (2016). *Platon düşüncesinde tekhne*. Sentez Yayınları.
- Jensen, H. (2018). *Weber ve Durkheim* (D. Boyraz, çev.). Dergah Yayınları.
- Karakaya, T. (2003). Martin Heidegger'in felsefesinde ölüm problemi. *U.Ü. F.E.F. Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 23–35.
- Koç, Y. (1994). Mekan ve nesne. *Felsefe Arkivi*, 29, 13–20.
- Korkmaz, N. & Yazıcı, S. (Ed.). (2014). *Küreselleşme ve yaşlılık*. Ütopya Yayınevi.
- Öner, N. (2012). *Fransız sosyoloji okuluna göre mantığın menşei problemi*. Divan Kitap.
- Özkul, M. & Kalaycı, I. (2015). Türkiye'de yaşlılık çalışmaları. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 259–290.
- Özlem, D. (1999). *Max Weber'de bilim ve sosyoloji*. Küyerel Yayınları.
- Özlem, D. (2017). *Mantık*. Notos Kitap.
- Raina, D., & Balodi, G. (2014). Ageism and stereotyping of the older adults. *Scholars Journal of Applied Medical Sciences*, 2(2C), 733–739.
- Russell, C. (1981). *The aging experience*. Routledge.
- Sawyer, R. K. (2002). A discourse on discourse. *Cultural Studies*, 16(3), 433–456.

- Schaffer, J. A. (2005). *Zihin felsefesi* (T. Koç, çev.). İz Yayıncılık.
- Smith, D. W. (2013, December 16). *Phenomenology*. Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/entries/phenomenology/#PhenPhen>
- Şentürk, M. (Ed.). (2021). *Dünyada yaşlanma araştırmaları*. Nobel Yayıncılık.
- van Dijk, T. A. (2012). *Ideology and discourse*. Pompeu Fabra University.
- Yıldırım, F. & Abukan, B. (2015). Yaşlılıkta bilgelik konusunda bir derleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 18(35), 1–9.